कृष्णाक्रोधाग्रदूतः कुरुकुलनिधनोत्पातनिर्घातवातः
केनास्मत्सिंहनादप्रतिरसितसखो दुन्दुभिस्ताडितोऽयम् ॥'

अत्र वाच्यक्रोधाद्यभिव्यञ्जकत्वेऽपि भीमसेनवक्तृत्वेनोद्धता रचनादयः। वाच्यौचित्याद्यथोदाहृते 'मूर्धव्याधूयमान–' इत्यादौ (४३१ पृ.) प्रबन्धौचित्याद्यथा नाटकादौ रौद्रेऽप्यभिनयप्रतिकूलत्वेन न दीर्घसमासादयः। एवमाख्यायिकायां शृङ्गारेऽपि न मसृणवर्णादयः। कथायां रौद्रेऽपि नात्यन्तमुद्धताः। एवमन्यदपि ज्ञेयम् ॥

इति साहित्यदर्पणे रीतिविवेचनो नाम नवमः परिच्छेदः।

(अत्र मूलकारिकाः= ५ पूर्वाभिः सह ३९९ उदाहरणानि=३ पूर्वैः सह ४९८)

भिर्दुन्दुभिशब्दः केन ताडितः। ताडनेन जनितविशेषाणां शब्दविशेष्यकत्वेनैवोपपत्तेरिति कश्चित्। वस्तुतस्तु ताडितः सशब्दः कृतः। सविशेषणे हीति न्यायेन विशेषणानां शब्दमात्रगामित्वमिति ब्रूमः। कीदृशः। मन्थेन मन्थनेन आयस्तं क्षुभितं यदर्णवस्याम्भस्तेन प्लुतं व्याप्तं कुहरं यस्य तादृशस्य चलतो मन्दरस्य ध्वानवद्गीरो गम्भीरः। तथा कोणाघातेषु वादनदण्डाभिघातेषु सत्सु। गर्जन्त्याः प्रलयकालीनघटाया अन्योन्यसंघट्टजन्यशब्द इव चण्डः। ईदृशं चण्डत्वं कोणाघातकाल इत्यर्थः। 'कोणो वादनदण्डः स्यात्' इति कोषः। यद्वा 'ढक्काशतसहस्राणि भेरीशतशतानि च। एकदा यत्र ताड्यन्ते कोणाघातः स उच्यते ॥' इति परिभाषायां यत्रेत्यस्य यन्निमित्तमित्यर्थकत्वेन एकदा ढक्कादिताडनजन्याः शब्दाः कोणाघाताः तेषु मध्ये गर्जदित्यादिवच्चण्ड इत्यर्थः। कृष्णा द्रौपदी तत्क्रोधप्रवर्तकत्वात्तदग्रदूतः। कुरुशतनिधनस्योत्पातसूचकः। 'यदान्तरीक्षे बलवान्मारुतो मारुताहतः। पतत्यधः स निर्घातो जायते वायुसंभवः ॥' इत्युक्तलक्षणो यो निर्घातस्तत्सहितो वात इत्यर्थः। **वाच्यस्य** वाक्यार्थस्य। क्रोधादित्यादिना उत्साहजुगुप्सयोर्ग्रहणम्। **भीमसेनवक्तृत्वेनेति**। भीमस्य क्रोधनत्वादौद्धत्यं प्रसिद्धमिति भावः। अत्र तादृशशब्दस्य घोरत्वेनोद्भटत्वाद्वाच्योद्भटत्वमपि संभवतीति शुद्धमुदाहरणमूह्यम्। वक्तुरनुद्धतत्वे वीरेऽपि सुकुमाररचना यथा–'भो लङ्केश्वर–' इत्यादि (१८९ पृ.)। अत्राक्रोधनत्वेनानुद्धतः श्रीरामो वक्ता। **अभिनयप्रतिकूलत्वेन** अभिनेयार्थप्रतिपत्तिविलम्बकत्वेन मसृणा माधुर्यव्यञ्जकाः। **नात्यन्तमुद्धता इति**। वर्णादयः ॥

इति श्रीरामचरणतर्कवागीशभट्टाचार्यविरचितायां साहित्यदर्पणविवृतौ रीतिविवेको नाम नवमः प्रकाशः।

तद्व्यभिचरत्यपि। यथा अनर्घराघवे—'उद्दामद्युमणिद्युतिव्यतिकरप्रक्रीडदर्कोपलज्वालाजालजटालजाङ्गलतटीनिष्कुजकोयष्टयः। भौगोष्मप्लवमानसूरकिरणक्रूरप्रकाशा दृशोरायुष्कर्म समापयन्ति धिगमूर्मध्येऽहि: शून्या दिशः ॥' इति ॥" इति व्याख्यान्तरं वर्तते.